

УДК 37.035.6

Тетяна Потапчук,
кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник декана з виховної роботи
музично-педагогічного факультету
Рівненського державного
гуманітарного університету

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті подані основні теоретичні аспекти становлення національної ідентичності з різних наукових підходів.

Проблема національної ідентичності є досить популярною серед української наукової спільноти. Це обумовлено, з одного боку, тим, що визначення української ідентичності може бути певним теоретичним засобом створення національної держави, ще одним ідеологічним кліше, за допомогою якого ті чи інші політичні сили вибудовують нові аргументи у боротьбі за владу. Проте, з іншого боку, теоретичне вирішення цієї проблеми допомагає висвітлити справжній національний інтерес, усвідомлення якого є необхідним компонентом розвитку українського суспільства, спроможного обумовити його життєздатність. Сама ця проблема не є специфічною для України. Проблема національного взагалі й національної ідентичності зокрема була досить сталою у ХХ столітті, а в нинішні часи вона тільки загострилася.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентифікація, національна самосвідомість, культура.

В статье поданы основные теоретические аспекты становления национальной идентичности с разных научных подходов.

Проблема национальной идентичности есть популярной среди украинских научных сообществ. Это обусловлено, с одной стороны, тем, что определение украинской идентичности может быть некоторым средством создания национального государства, другое идеологическое клише, которым те, или другие политические силы выстраивают новые аргументы в борьбе за власть. Однако, с другой стороны, теоретическое решение этой проблемы помогает освещать реальный национальный интерес, осознание, которого, есть необходимым компонентом развития украинского общества, способным обусловить его жизнеспособность. Эта проблема не специфическая для Украины. Проблема национального и национальная идентичность в частности была постоянной в ХХ веке, а в наше время она только обострилась.

Ключевые слова: национальная идентичность, идентификация, национальная самосознание, культура.

In the article it is given basic theoretical aspects of becoming the national identity of the different scientific approaches.

Problem of national identity is enough popular among the Ukrainian scientific associations. It is conditioned, from one side, that determination of the Ukrainian identity can be the certain theoretical mean of creation of the national state, another ideological cliché by which those or other political forces line up new arguments in a race for power. However, from other side, the theoretical decision of this problem helps to light up the real national interest, an awareness of which is necessary component of development of Ukrainian society, able to stipulate his viability. This problem is not specific for Ukraine. Problem national in general and national identity in particular was permanent enough in XX age, and it was only sharpened in present times.

Key words: *national identity, identification, national consciousness, culture.*

Процес усвідомлення людиною себе як представника певної національної спільноти, поступове набуття національної ідентичності особистістю розпочинається з раннього дитинства та здійснюється протягом певного періоду етнізації дитини в специфічному етнонаціональному середовищі. Значні зрушення в формуванні національної ідентичності як компоненту «Я-образу» особистості відбуваються в підлітковому віці, що пов'язано з оволодінням різноманітними суспільно-цінними знаннями, вміннями та навичками, формуванням системи знань про етнонаціональні феномени, а також із розвитком пізнавальних здібностей і розширенням сфери діяльності та спілкування. Однак вирішальним етапом становлення національної ідентичності особистості – періодом її зміцнення та закріплення – є юнацький вік, коли її розвиток сягає найвищого, інтелектуально-теоретичного рівня. Подальші зміни національної ідентичності є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних та інших умов життєдіяльності людини.

Основне дослідницьке завдання статті полягає в теоретичному осмисленні різних наукових підходів, щодо тенденцій становлення та розвитку громадянського суспільства. Це зумовлює потребу вироблення теоретико-методологічних підходів до комплексного системного вивчення соціально-психологічних характеристик цього феномену, аналіз змісту, форм та механізмів формування національної ідентичності.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: особливості формування «Я-образу» особистості, становлення її ідентичності (Р. Бернс, М. Й. Боришевський, Е. Еріксон, І. С. Кон, Г. С. Костюк, В. В. Столін, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова), соціально-психологічні концепції та положення про сутність етнічної, національної самосвідомості та

свідомості (М. І. Алексєєва, М. Й. Боришевський, І. С. Кон, В. П. Левкович, Н. Г. Панкова, Е. Д. Сміт, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, В. Ю. Хотинець, М. А. Чєпа, В. О. Ядов), етнографічні та соціологічні теорії, що розкривають сутність та структуру етнічної свідомості та самосвідомості людини (Ю. В. Арутюнян, Ю. В. Бромлей, А. Ф. Дашдаміров, Л. М. Дробіжева, А. А. Кожанов, В. І. Козлов, П. І. Кушнер, В. В. Піменов, М. І. Пірен, К. В. Чистов), етнічну та національну ідентичність (Г. О. Балл, П. І. Гнатенко, Н. М. Лебедева, В. М. Павленко, С. О. Таглін, М. О. Шульга, М. Барретт, M. Barret, H. Tajfel, J. C. Turner та ін.).

Становлення національної ідентичності та утвердження власної державності українського народу відбувається упродовж багатьох століть. Цей процес не тільки конфліктний та суперечливий, але й очікувано еволюційний та тривалий. Водночас процес державотворення триває багато років, наповнюючись новим змістом, супроводжуючись боротьбою багатьох поколінь за національні цінності та їх упровадження в суспільну практику.

З іншого боку, подальший суспільно-політичний розвиток держави стримується чинниками, які мають прояв не лише за відсутності сформованої демократичної політичної системи, її неадекватності вимогам сьогодення, але й суперечливості соціально-економічного перебігу процесів, деградації системи освіти й науки, що призводить до зниження загальнокультурного рівня населення, втрати духовних цінностей. На жаль, усе це супроводжується неспроможністю й неадекватністю суспільства відповісти на більшість викликів сьогодення.

Національна ідентичність, за визначенням Е. Д. Сміта, – це «підтримання та відтворення певного складу цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, які складають відмінну культурну спадщину нації, а також ідентифікація окремих індивідів з цією спадщиною, складом цінностей, символів, спогадів, міфів та традицій» [11, с. 30].

У монографії професора Оксфордського університету Е. Д. Сміта детально аналізується поняття національної ідентичності. Автор виділяє два її аспекти: колективний та індивідуальний. Колективна ідентичність буває трьох типів. У першому типі провідним чинником виступає фактор роду, який є основоположним, оскільки створює умови для колективних дій. Другий тип пов'язаний із поняттям простору, території. Слідом за М. Барреттом автор приділяє цьому типу ідентичності значну увагу та вважає його таким, що має суттєву об'єднувальну силу. Третій тип визначається як соціоекономічний або класовий. Як справедливо вважає автор, релігійна та етнічна ідентичність міцно пов'язані та мають спільні риси, тому що спираються на поєднання таких елементів як культура, міфи, символи та традиції. Як приклад наводиться сучасний стан поляків, сербів, маронітів, персів, шіїтів, сингальців, що належать до етнічних спільнот, ідентичність яких спирається на релігійні критерії диференціації.

Користуючись такими міркуваннями, Е. Д. Сміт визначає націю як «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, спільну економіку та єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» [6, с. 23].

Національна ідентичність у своїй основі має духовні, культурні засади, які виражаються у формуванні національної картини світу, оскільки той чи інший образ світу є засадничим компонентом культури конкретного етносу. Національна картина світу як спосіб ставлення людини до світу, навколишньої дійсності – це впорядкована система уявлень, співвіднесених із певними національними цінностями, які виражаються через міфологію, філософію, мову, ідеологію, традицію, фольклор тощо [5, с. 162]. Важливо зазначити, що національна картина світу не є сталою. Вона змінюється в різні періоди життя нації та для різних груп усередині нації. Незмінними лишаються лише міфи та архетипи, символічні праобрази культури. На їх основі нація вибудовує нові картини світу – такі, що мають найбільш адаптивні якості в певний період її існування.

Коли йдеться про окрему особистість, то чуття національної ідентичності – глибокий емоційний стан душі. Вона не завжди усвідомлюється людиною, особливо, коли та перебуває в стані «національного спокою», тобто коли її ідентичності не загрожують якісь чинники зовні, коли власна ідентичність не є соціальною чи психологічною проблемою. Особа інтегрується в етнос, націю відчуттям підсвідомої, а краще природної взаємної симпатії осіб, які в такий спосіб створюють дану соціальну групу [2, с. 65]. Але, не заперечуючи підсвідомих моментів у формуванні чуттєвості, маємо визначити, що й усвідомлення відіграє важливу роль у формуванні ідентичності.

І. Татаренко називає три етапи в процесі формування національної ідентичності: фаза етнодиференціації; фаза вироблення авто- та гетеростереотипів; фаза формулювання національного ідеалу. В межах першої відбувається класифікація та власне ідентифікація, що є основою для формування опозиції «ми – вони». На другому етапі відбувається «формування образів», тобто надання етнічним спільнотам певних культурних, статусних, ментальних характеристик. Третя фаза пов'язана з формуванням національної ідеології та спрямованого ідеологічного впливу [7, с. 5].

Зазвичай у структурі національної ідентичності виокремлюють основні – когнітивні та афективні аспекти. М. Барретт до когнітивних зараховує наступні:

1. Усвідомлення, тобто знання про існування певної спільноти.
2. Включення себе в цю спільноту.
3. Зв'язок між географічною територією і даною спільнотою.

- Усвідомлення того, що первинне.
4. Усвідомлення національних символів.
 5. Розуміння спільності походження.
 6. Усвідомлення національних рис та стереотипів.
 7. Автентичність, тобто ступінь відповідності ідентичності людини як члена певної національної групи її усвідомленню.
 8. Уявлення про оцінку іншими людьми нашої нації [10].

Розвиток ідентичності визначається як віковими змінами у способах концептуалізації дитиною соціального світу, так і соціальними впливами – з боку специфічного соціокультурного оточення, в межах якого вона живе [10]. Отже, кожна особистість формується в суспільстві у процесі соціалізації, через мову долучається до національної культури, засвоює національно марковану систему цілісних координат, унаслідок чого усвідомлює свою національну ідентичність [3, с. 8].

Відповідно до визначення Е. Геллнера, національна ідентичність – це суспільство з високим типом культури, яку поділяють усі громадяни незалежно від їхнього соціального стану. І головна роль у формуванні національної ідентичності належить культурі, в основі якої лежить єдина національна мова [1, с. 42–43]. На значущість національної належності впливає не тільки об'єктивна соціальна реальність, але й низка суб'єктивних факторів – рівень освіти індивіда, ерудиція, рівень інтелектуального та духовного розвитку [7, с. 20].

За нормальних умов розвитку суспільства національна ідентичність перебуває у підсвідомості індивіда, це певне чуття, глибокий емоційний стан душі. Коли людина перебуває у стані так званого «національного спокою», вона не замислюється над тим, хто вона за національною приналежністю. Національна ідентичність – це її природне знання, успадковане від минулих поколінь, і формується вона стихійно. Коли ж власна ідентичність є соціальною чи психологічною проблемою, то вирішення такої проблеми потребує значної розумової діяльності, ідентичність потребує усвідомлення [3, с. 9].

Проблема самостійного визначення своїх можливостей реалізації і місця в житті природно стимулює активність прийняття рішення молодими людьми в умовах соціальної невизначеності, коли важко чітко намітити віддалені перспективи життєдіяльності.

Усвідомлення і переживання своєї приналежності до соціуму, його культури визначає специфіку ідентифікації і розвитку особистості, забезпечуючи комфортність, але, разом із тим, і адаптацію особистості до форм соціальних відносин, прийняття соціальних ролей і взаємодії із соціумом. Ідентифікація особистості в соціумі є необхідною умовою і рівнем її розвитку, припускаючи індивідуалізацію її самовираження з урахуванням культурних настанов середовища.

Несформованість ідентифікації призводить до формування маргіальної, збайдужілої до національної мови, історії, культурних

традицій особистості, яка вагається між розмаїттям культур і не може ідентифікувати себе з жодною з них.

В. Огнев'юк водночас зауважує, що патологічною формою національної ідентичності може бути націоналізм, який намагається спростити світ до національної обмеженості й фанатизму. На відміну від національної ідентичності, яка є відкритою і толерантною, націоналізм абсолютизує націю і вимагає сліпої віри від своїх прихильників. Незважаючи на етнічну належність, націоналісти переконані, що тільки боротьба нації за існування забезпечить її виживання [4].

Убезпечення від цього дослідник убачав в освіті, яка має запобігати проявам крайніх націоналістичних тенденцій, водночас сприяючи національній ідентифікації молодих людей. «Юнаки і дівчата мають розрізняти національну самообмеженість і багатонаціональне розмаїття. Однак такий підхід також таїть у собі небезпеку денационалізації суб'єктів навчально-виховного процесу, до чого закликають деякі американські та європейські політики і вчені» [4, с. 111].

З погляду сформованості національна ідентичність української студентської молоді розглядалась О.Васильченко. Дослідниця також торкалась аспекту трансформації цього феномену та його зв'язку з адаптивними механізмами особистості.

М. О. Шульга розглядає національну ідентичність у контексті зв'язку зі спільностями як сукупність взаємопов'язаних ідентитетів, тобто визначень себе через віднесення до різних спільностей. Етнічний ідентитет, на думку автора, це також ієрархічне утворення. Він проявляється як багаторівнева етнічна самоідентифікація. Детально розглядаються механізми та функції самоідентифікації в умовах сучасного суспільства. Етнічна самоідентифікація постає як центральний елемент етнічної самосвідомості, що, в свою чергу, є складовим елементом структури етнічної свідомості поряд з такими елементами, як етнічний характер, етнічний темперамент, етнічні звички, етноцентризм, етнічні почуття [9].

О. В. Шевченко розглядає національну ідентичність у трьох аспектах: 1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою; 2) як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості особистості; 3) як надзвичайно важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості. Вона аналізує національну ідентичність як утворення, розвиток якого відбувається протягом усього життя людини, проходячи в своєму становленні низку фаз, котрі пов'язані з віковими етапами психічного та фізичного розвитку людини [8, с. 6].

Загально визнано, що національна ідентичність – надзвичайно важлива структура самосвідомості, яка спричиняє найбільш соціально значущі форми поведінки і впливає на стосунки між людьми, починаючи

міжособистісними і завершуючи міждержавними. Зрозуміло, що участь у міжетнічних конфліктах пов'язана власне з цим компонентом самосвідомості, але й такі феномени, як національна злагода, підтримка населенням політично пріоритетних цілей, перевага суспільних інтересів над власними, також обумовлюється етнічною самосвідомістю.

Поняття «національна ідентичність» широко використовується представниками різних теоретичних напрямів, тому існує досить широкий спектр її визначень. Але попри всі розбіжності в підходах до вивчення цього феномену національна ідентичність вважається складовою частиною соціальної ідентичності, яка виникає в результаті порівняння свого етносу з іншими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М., 1991. – 320 с.
2. Етнос і соціум [відпов. ред. Б. В. Попов]. – К., 1993. – 308 с.
3. Литвиненко А. Про мовно-культурну самоідентифікацію в молодіжному середовищі зрусифікованого міста / А. Литвиненко // Урок української. – № 7–8. – 2007. – С. 8–11.
4. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.03 / В. О. Огнев'юк. – К., 2003. – 400 с.
5. Осмонова Н. И. Культурные основания мифа как фактора национальной идентификации / Н. И. Осмонова // Общечеловаеческое и национальное в философии : II Международная научно-практическая конференция КРСУ (27–28.05.2004 г.) : материалы выступлений [под общ. ред. И. И. Ивановой]. – Бишкек, 2004. – С. 162–164.
6. Татаренко И. В. Национальная идентификация в переходных обществах / И. В. Татаренко. – М., 2003. – 155 с.
7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Сміт. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
8. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Олена Василівна Шевченко. – К., 2005. – 20 с.
9. Шульга М. О. Этническая самоидентификация личности / М. О. Шульга. – К., 1996. – 234 с.
10. Barrett M. English children's acquisition of a European identity. In: Breakwell, G. Lyons, E. Changing European identities: Social-Psychological ANALYSES OF Social Change. Oxford Perganom Press. – 1996.
11. Smith A. D. Nationalism and modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalisms / A. D. Smith. – N.Y. – L., 1998. – P. 30.